

Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

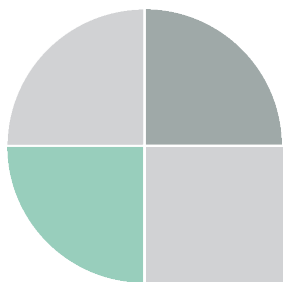
ŠVIETIMO,
MOKSLO IR SPORTO
MINISTERIJA

NACIONALINĖ
ŠVIETIMO
AGENTŪRA

Baltoji knyga

Didelį mokymosi potencialą
turinčių mokinių
atpažinimo ir ugdymo
vadovas

Baltoji knyga

Didelį mokymosi potencialą
turinčių mokinių
atpažinimo ir ugdymo
vadovas

NACIONALINĖ
ŠVIETIMO
AGENTŪRA

Vilnius, 2023

Parengta ir išleista įgyvendinant Europos socialinio fondo projektą Nr. 09.2.2-ESFA-V-707-04-0001
„Mokinių gebėjimų atskleidimo ir jų ugdymo sistemos plėtra“

Leidinį sudarė:

Nacionalinė švietimo agentūra: doc. dr. Sigita Girdzijauskienė, Inga Nekrošienė, Marytė Skakauskienė

Redaktorė Rūta Šlepikienė
Dizainerė Dalė Dubonienė
Maketuotojas Valdas Daraškevičius

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-8275-74-2 (elektroninis)

Turinys

Įvadas	4
Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių samprata	5
Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimas	9
Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas	15
Mokyklos bendruomenės vaidmuo ugdant didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius	21
Specialistų rengimas ir kvalifikacijos tobulinimas	25
Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių politika	29

Įvadas

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimas ir ugdymas yra viena aktualiausių psichologinių ir pedagoginių problemų, kuriai spręsti skirtingos šalys renkasi labiausiai jų kultūrai ir tradicijoms tinkančius būdus.

Šioje Baltojoje knygoje pristatoma didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų samprata, apžvelgiama trisdešimties metų patirtis Lietuvoje ir atpažinimo bei ugdymo galimybės ateityje. Išskiriama mūsų šalyje vis dar nesulaukiančių reikiamo dėmesio, savo gebėjimų nerealizuojančių vaikų situacija. Manome, įdiegtas atnaujintas bendrasis ugdymas mokyklose sudarys prielaidas ugdyti visus mokinius pagal jų gebėjimus.

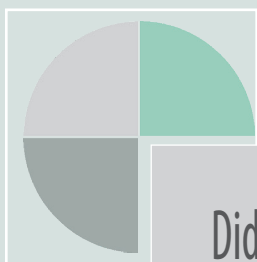
Tikimės, kad mokyklų bendruomenės Baltojoje knygoje ras atsakymus į klausimus, susijusius su didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymu.

Švietimo politikai ir visuomenė turėtų suprasti, kad didelį mokymosi potencialą turintys vaikai yra šalies turtas, jų tvaraus ugdymo užtikrinimui nepakanka mokyklos bendruomenės apsisprendimo, kelių mokytojų iniciatyvos mokykloje, atpažinimo ir ugdymo sistemos. Reikalingas nuolatinis, tikslingas darbas, o ne trumpalaikės akcijos ar projektai.

Todėl kviečiame švietimo, mokslo, kultūros bendruomenes: universitetų, bibliotekų, mokslo slėnių, muziejų, STEAM centrų darbuotojus pasidalinti savo patirtimi, žiniomis, atverti savo erdves, aktyviai įsitraukti padedant mokiniams plėtoti mokymosi potencialą. Tegul tai tampa tradicija. Tik bendromis pastangomis galime pasiekti, kad kiekvienas vaikas kasdien mokykloje gautų jų mokymosi galioms tinkantį ugdymą.

RŪTA KRASAUSKIENĖ

Nacionalinės švietimo agentūros direktorė

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių samprata

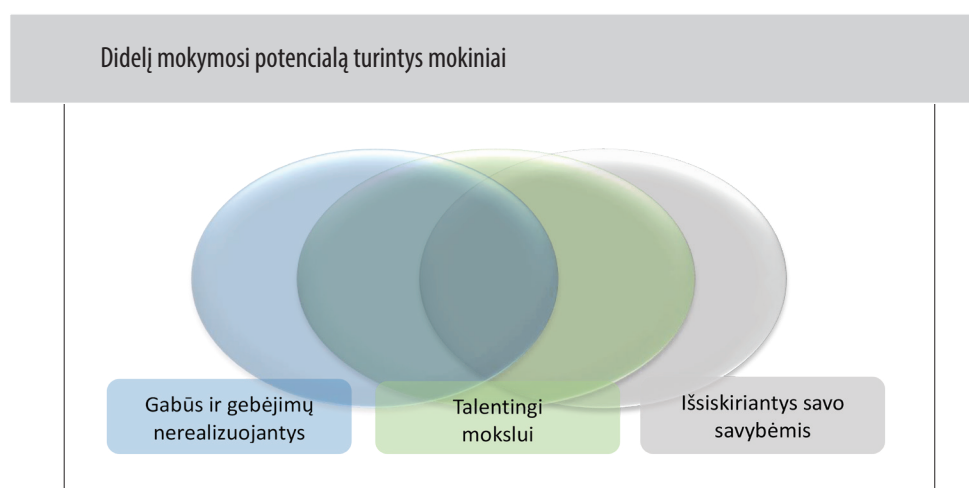
Pasaulinės gabių vaikų tarybos teigimu, gabūs vaikai yra ta grupė mokinių, kurių ugdymu ir visapusišku palaikymu turėtų būti suinterasuota kiekviena šalis, nors istoriškai ši mokinių grupė susilaukia mažiausiai dėmesio. Nuo pat Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo švietimo sistemoje didžiausias dėmesys buvo skiriamas specialiųjų poreikių vaikams, tačiau gabūs vaikai, nors ir turėdami specialiuosius ugdymosi poreikius, šiai vaikų grupei priskirti nebuvo. Dar sudėtingiau, jog šiai grupei priskiriami vaikai įvardijami skirtingais pavadinimais švietimo dokumentuose, jau nekalbant apie mokslinę ar švietimo specialistams skirtą metodinę literatūrą. Atkreipiant dėmesį į skirtingus aspektus, šie mokiniai įvardijami kaip gabūs, talentingi, išskirtinių gebėjimų, kūrybiški, aukštų pasiekimų ir pan. vaikai. Tokia sąvokų gausa ne tik apsunkina sutarimą, kiek tokių mokinių yra, bet ir kaip juos atpažinti bei ugdyti. Vis dažniau mokslininkų ir praktikų diskusijose išsakoma mintis, kad šioje srityje reikia kalbėti ne apie tam tikrų savybių rinkiniu pasižyminčius vaikus ar tam tikro lygio intelektinius gebėjimus, bet apie mokymosi potencialą, kuris tam tikromis sąlygomis gali būti sėkmingai plėtojamas.

Lotyniška žodžio „potencialas“ reikšmė įvardija vidinę jėgą ar galią, kuri gali būti vystoma iki puikaus rezultato ar maksimalios naudos. Edukaciniame kontekste tai reiškia kognityvines ir nekognityvines prielaidas, tikėtinai lemiančias aukštus vaiko pasiekimus, puikius mokymosi rezultatus. Kognityvinių veiksmų grupę reprezentuoja aukštas vaiko intelektinių gebėjimų lygis, informacijos apdorojimo sparta bei tikslumas, o nekognityviniai veiksniai apima vaiko asmenybės ir emocinio reagavimo savybes, mokymosi aplinkos ypatybes. Heller (2004) nuomone, vaiko gebėjimų plėtotę skatina veiksminga streso įveika, pasiekimų motyvacija, efektyvios mokymosi strategijos, palanki klasės ir šeimos atmosfera. Austrijų psichologai teigia, kad kiekvienas asmuo turi bendrą ar specifinį potencialą tam tikrai sričiai, kurį reikia laiku ir tiksliai atpažinti bei išvystyti (Weilguny ir kt., 2013). Taigi šia prasme teisinga sakyti, kad „kiekvienas vaikas turi gebėjimų“, tačiau svarbu patikslinti: kokios srities? kokio lygio? kada, kur ir kaip jie išryškėja? Intelektiniai gebėjimai ne visuomet akivaizdūs, nebūtinai pasireiškia aukštais akademiniais pasiekimais. Daug pasiekti gali ir vidutinių gebėjimų vaikas. Gebėjimų raidos prognozė yra visada tikimybinė. Kartą atpažinus didelius gebėjimus – pravartu nuolat sekti jų lygio dinamiką. Taigi praktiškai naudinga apie mokymosi potencialą mąstyti vyksmo ar proceso, ne stabilios savybės sąvokomis, ir matyti visumą – vaiko gebėjimų profilį, pažinimo procesų ir emocinio pasaulio sąveiką, mokyklos kultūros ir šeimos prioritetus. Didelis mokinio mokymosi potencialas bus plėtojamas, jei vaikas turės pakankamai aukštą intelektinių gebėjimų lygį, pasižymės noru bei motyvacija vystyti savo pajėgumus ir jam bus sudarytos sąlygos tai atlikti.

„Didelio mokymosi potencialo“ apibūdinimas apima šias mokinių grupes (1 pav.):

- Talentingus mokslui mokinius, turinčius išskirtinių akademinį pasiekimų.
- Gabius mokinius, kurių intelektinių gebėjimų lygis yra labai aukštas (individualiai atlikusių standartizuotus intelekto testus intelekto koeficientas yra du standartiniai nuokrypiai ar daugiau nei vidurkis). Tokie vaikai lenkia arba pajėgūs pralenkti panašios patirties ir aplinkos bendraamžius savo vienos ar kelių mokslo sričių akademiniais pasiekimais (*Gabių ir talentingų vaikų paieškos, atpažinimo sistemos sukūrimo ir mokyklų šiems vaikams prieinamumo didinimo 2014–2016 metų veiksmų planas*, 2014). Pastarasis apibūdinimas atskiria du gabių vaikų pogrupius:
  - gabius ir talentingus mokinius. Jie turi labai aukštą intelektinių gebėjimų lygį ir pralenkia bendraamžius savo pasiekimais;
  - gebėjimų nerealizuojančius gabius mokinius. Tai mokymosi sunkumų turintys vaikai, kuriems apribojamos galimybės realizuoti savo gebėjimus įsisavinant Bendrojo ugdymo programas dėl nepalankios kultūrinės, kalbinės, pedagoginės, socialinės ir ekonominės aplinkos ar susidariusių aplinkybių. Šie mokiniai turi labai aukštą intelektinių gebėjimų lygį, bet nepasižymi aukštais pasiekimais.
- Mokiniai, kurie, mokytojų nuomone, pasižymi didelį mokymosi potencialą rodančiomis savybėmis, tačiau neturinčius išskirtinių akademinį pasiekimų ir intelektinių gebėjimų.*

1 pav. Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių apibrėžties schema

Nemažai didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių yra ir gabūs, ir savo gebėjimus realizuoja aukštais mokslo pasiekimais, juos – kaip pasižyminčius išskirtinėmis savybėmis – pastebi mokytojai. Tačiau nuo 30 iki 50 proc. labai aukštų intelektualinių gebėjimų vaikų savo gebėjimų nerealizuoja ir jų mokymosi pasiekimai yra tokie patys ar žemesni nei jų bendraamžių. Šių mokinių, kaip turinčių didelį mokymosi potencialą, nepastebi mokytojai, o juos „atrasti“ galima tik atlikus intelektualinių gebėjimų įvertinimą. Dalis mokinių gali pasiekti didelių mokslo rezultatų, tačiau jų intelektualinių gebėjimų lygis nesieks 2 standartinių nuokrypių nuo vidurkio. Šie mokiniai būtų įvardijami kaip talentingi mokslui, jie taip pat gali iš bendraamžių išsiskirti didelį mokymosi potencialą rodančiomis savybėmis – kūrybiškumu ir novatoriška mąstysena, asmeninėmis savybėmis, padedančiomis pasiekti tikslą. Paskutiniąją didelio mokymosi potencialo mokinių grupę sudaro mokiniai, kuriuos iš bendraamžių išskiria mokytojai, nes jie, nors ir neturėdami labai aukštų intelektualinių gebėjimų ir didelių mokymosi pasiekimų, pasižymi loginiu samprotavimu, greitu mokymosi tempu, užduotims atlikti taiko įvairias strategijas, gilinasi į juos / jas dominančias temas ir turi kitų savybių, reikalingų vaiko sėkmingam mokymuisi.

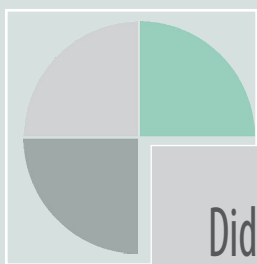

Apibrėžtis lemia, koks nuošimtis vaikų priskiriami „didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių“ grupei (jis gali svyruoti nuo 1% iki 20%).

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių grupė yra įvairialypė – jie skiriasi savo intelektualiais gebėjimais, asmeninėmis savybėmis, mokymosi motyvacija, mokymosi pasiekimais ar interesais.

Didelį mokymosi potencialą turintys vaikai gali būti dvigubai išskirtiniai – kartu su dideliu mokymosi potencialu turėti ir specialiųjų ugdymosi poreikių.

Dalis didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių nerealizuoja savo gebėjimų ir jų mokymosi pasiekimai yra maži.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimas

Siekdamos laiduoti prieinamumą, socialinį teisingumą ir tęstinumą, mokyklos turi tapti pasirengusios ugdyti įvairių gebėjimų ir poreikių vaikus, sukurdamos ir išplėtodamos paramos sistemą, skirtą didelį mokymosi potencialą turintiems vaikams. Tačiau prieš ugdant šiuos vaikus, juos reikia atpažinti, o atpažinus – nustatyti jų potencialo kryptį ir taip tikslingai ugdyti jų gebėjimus. Didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų įvertinimo taktika priklauso nuo šalyje patvirtinto šių vaikų apibrėžimo bei švietimo politikos prioritetų. Paskutinįjį dešimtmetį pasaulyje įsigali praktika, kad didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimui neužtenka vieno kriterijaus, o naudojami instrumentai turi būti nešališki skirtingoms mokinių grupėms. Atpažįstant ir įvertinant didelį mokymosi potencialą turinčius vaikus, bendradarbiauti turi vaiko mokytojai, psichologai ir vaiko tėvai (globėjai).

Psichologinis ir edukacinis įvertinimas yra skirtas mokinio ugdymosi poreikiams ir galimybėms nustatyti, siekiant parinkti tinkamą ugdymo formą, ar suteikti reikiamą pagalbą ir taip padėti realizuoti turimą mokinio potencialą.

Psichoedukacinis įvertinimas gali būti atliekamas remiantis trijų pakopų tikslu:

- atrankos, kai vykdoma mokinių paieška laikantis nuostatos, kad geriau suklysti pozityviai (atrinkti daugiau nei vėliau patvirtinama) nei negatyviai (neatrinkti tų vaikų, kurie turi didelius gebėjimus);
- atpažinimo (diagnostiniai) – siekiant priskirti mokinį vienai iš išskirtinių grupių, kurias apibūdina švietimo dokumentuose įtvirtinti kriterijai, bei išsiaiškinti mokinio individualias galias, esamus sunkumus ar (ir) rizikos veiksnius, padedančius parinkti tinkamą ugdymo formą;
- ugdymo, kai remiantis įvertinimo rezultatais, parenkama tinkamiausia mokiniui ugdymo programa bei grindžiamas psichologinės ir pedagoginės pagalbos, padėsiančios realizuoti turimą vaiko potencialą, reikalingumas ir stebėseną, įvertinamas tokios pagalbos veiksmingumas.

Mokinių psichoedukacinis įvertinimas turėtų būti grindžiamas keliais pagrindiniais principais, kurie sietini su nuostatomis, įtvirtintomis šiuose profesinės etikos kodeksuose: Psichologų profesinės etikos kodeksas (*Lietuvos psichologų sąjunga*, 2017) ir Pedagogų etikos kodeksas (*LR Švietimo ir mokslo Ministro įsakymas 2018-06-11 Nr. V-561*). Principai, kurių svarbu laikytis atliekant pedagoginį ir psichologinį įvertinimą, yra:

Lygių galimybių

Visi mokiniai, nepriklausomai nuo amžiaus, lyties, rasės, tautybės, kalbos, gyvenamosios vietos, socialinės padėties, akademinų pasiekimų, mokymosi

ar kitų negalių lygio, turi būti siunčiami pas specialistus, kad būtų nuodugniai ištirti.

Atsakomybės

Prieš pradėdami įvertinimo procedūrą mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai turi būti susipažinę su vaiko ugdymo galimybėmis ir formomis, kad galėtų parinkti vaikui tokią ugdymo programą, kuri padėtų realizuoti išskirtinius gebėjimus ir gabumus. Įvertinimą atliekantys specialistai kartu prisiima atsakomybę už etišką instrumentų, skirtų psichoedukaciniam įvertinimui, naudojimą. Įvertinimo instrumentai ir procedūros turi būti parinkti atsižvelgiant į įvertinimo tikslus. Suprasdami savo kompetencijos ribas bei taikymo galimybes, specialistai atsako už tai, kad pasirinkti metodai ir instrumentai yra techniškai parengti (psichometrinės instrumentų charakteristikos užtikrina matavimų patikimumą ir validumą), atitinka įvertinimo tikslus ir šių instrumentų naudotojams užtenka kompetencijos ne tik laikytis instrumentų taikymo procedūros, bet ir interpretuoti gautus įvertinimo rezultatus bei dalyvauti priimant sprendimus dėl tolesnio vaiko ugdymo. Jei įvertinimui yra naudojami standartizuoti testai, įvertinimą atliekantys specialistai užtikrina saugų testų medžiagos ir surinktų duomenų tinkamą laikymą ir saugojimą.

Dinamiškumo ir tęstinumo

Įvertinant vaikus atsižvelgiama į intelektinių gebėjimų ir akademinį pasiekimų raišką skirtingame amžiuje ir pokyčius (teigiamą kitimą, kai požymių išraiška stiprėja, bei neigiamą kitimą, kai požymių išraiška silpnėja). Vaiko pasiekimai periodiškai vertinami vykdant pasiekimų stebėseną, pripažįstant ir kitų specialistų atliktą vertinimą. Įvertinimas yra prasmingas tik tada, kai juo yra užtikrinamas vaiko tolesnis ugdymas, atsižvelgiant į mokinio galias ir aplinkos galimybes.

Teisingumo

Pripažįstama mokinių ugdymosi poreikių įvairovė, atsižvelgiama į kiekvieno mokinio socialinės, kultūrinės aplinkos ypatumus ir užtikrinamas nešališkumas vertinant kiekvieno mokinio pasiekimus ir pažangą, ugdymosi poreikius. Visiems vaikams turi būti taikomi vienodi vertinimo kriterijai, o įvertinime būtina naudoti nešališkus, t. y. vaiko amžiui, kalbai, kultūrai tinkamus, ir vaiko galimybes atitinkančius instrumentus.

Objektyvumo

Vertinant vaiką būtina atsižvelgti į matavimo klaidas, atsirandančias dėl informacijos šaltinio patikimumo, dėl nevienodų tyrimo ir (ar) stebėjimo sąlygų. Planuojant, atliekant įvertinimą ir interpretuojant gautus rezultatus

bei darant išvadas vadovautis visuminiu požiūriu į vertinamą vaiką ir integruoti skirtingais instrumentais iš įvairių šaltinių surinktą informaciją.

Veiksmingumo

Įvertinimo procedūra ir tikslas bei rekomenduojamos ugdymo formos turi atitikti turimus finansinius, žmogiškuosius ir laiko išteklius.

Dažniausiai naudojami šie didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų atpažinimo ir įvertinimo būdai:

- mokytojų nominacija, tėvų, paties vaiko ir bendraamžių rekomendacija*, kurios susistemina stebėjimo / savistabos duomenis apie mokinio veiklą bei jos rezultatus, interesų kryptį, motyvų pobūdį, bendrą funkcionavimą. Tuo tikslu naudojami tyrimo lapai, skalės, klausimynai;
- pasiekimų testai* nurodo mokiniui priimtinos akademinės veiklos lygį, išreikštą amžiaus, klasės ar santykinę poziciją tarp bendraamžių ekvivalentais;
- kūrybiškumo testai ir metodikos* apibūdina kūrybinių galių potencialą;
- intelektinių gebėjimų testai* klasifikuoja bendruosius ir specialiuosius gebėjimus.

Kai kurios šalys – Airija, Austrija, Slovėnija, Didžioji Britanija (Velsas) – taiko visus keturis minėtus atpažinimo būdus. Kitose šalyse, pavyzdžiui, Čekijoje ir Vokietijoje pabrėžiamas kognityvinio potencialo lygis, tad jose pirmenybė teikiama psichologiniam įvertinimui (vykdant intelektinius testus). Danijoje bei Prancūzijoje prioritetas teikiamas psichologo įvertinimui kartu su tėvų rekomendacija. Tarp Europos šalių nėra sutarimo, kaip atpažinti didelį mokymosi potencialą (*kitose šalyse „gabiūs“*) vaikus – ar taikyti procedūrą, analogišką kitų specialiųjų poreikių identifikavimui, ar naudoti specifinę, tik šiems vaikams tinkančią atpažinimo ir įvertinimo tvarką.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atrankos tvarka turi būti grįsta tyrimu, daugiapakopė, kai sujungiant kelis informacijos šaltinius apie vaiką, priimamas sprendimas dėl jo tolesnio ugdymo.

Iš visų didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių grupių sudėtingiausia atpažinti gebėjimų nerealizuojančius mokinius, nes apie jų labai aukštus intelektinius gebėjimus dažnai nenumano nei jų mokytojai, nei tėvai, nei patys mokiniai. Tyrimai rodo, jog rėmimasis mokytojų nuomone, kurie mokiniai nerealizuoja savo gebėjimų, gali būti ne itin pagrįstas ir patikimas. Kur kas naudingesnis ir tikslesnis atpažinimo būdas būtų mokinio (-ės) intelektinių gebėjimų testavimas ir pasiekimų neatitikimų įvertinimas. Šių vaikų atveju labai svarbu, kad atpažinimo procesas nesibaigtų, bet gauta informacija būtų postūmis išsamiam psichoedukaciniam įvertinimui, atsakant į klausimus apie gebėjimų nerealizavimo priežastis, tinkamą ugdymo strategiją ir intervencinių priemonių taikymą.

Didelio mokymosi potencialo vaikų atpažinimo ir stebėsenos kokybę lemia:

- Pozicija, kurią šių vaikų reikmės užima švietimo politikos srityje. Jei jos patenka tarp prioritetinių kryptių, sukuriama išvystyta paieškos sistema, į atrankos lauką įtraukus kuo daugiau vaikų. Nurodoma, kad visuomenės intereso labai geriau pozityviai suklysti (atrinkti daugiau nei vėliau patvirtinama) nei negatyviai suklysti (neatrinkti tų vaikų, kurie turi aukštus gebėjimus). Tokią paiešką ir atranką papildo sisteminė stebėseną.
- Specialistų profesionalumo lygmuo. Efektyvų atpažinimą ir tikslų įvertinimą laiduoja sustiprintas profesinis rengimas dirbti būtent su didelį mokymosi potencialą turinčiais vaikais. Specialistai turi turėti tikslias žinias, atkreipti dėmesį į įvairialypę aukštų gebėjimų, pasiekimų, interesų sanklodą, reflektuoti savo šališkumą, remtis mokslo pagrindais, etiškai taikomais didelio mokymosi potencialo kriterijais.

SVARBU

Mokytojai, mokyklos administracijos atstovai, specialistai atrankos procedūroje turėtų paskatinti dalyvauti visus mokinius – savo gebėjimų nerealizuojantys mokinių pasiekimai yra žemi ir mokytojai dažnai jų neidentifikuoja, kaip turinčių didelį mokymosi potencialą.

Taikant atrankos procedūrą svarbu naudotis keliais informacijos šaltiniais – intelektinių gebėjimų testavimas leidžia atpažinti gebėjimų nerealizuojančius mokinius, standartizuotų pasiekimų patikrinimų rezultatai padeda atpažinti vaikų galias ir interesus, mokytojų nominacijos identifikuoja tuos vaikus, kurie galbūt nepasižymi išskirtiniais gebėjimais ar pasiekimais, bet yra motyvuoti, atkaklūs ir / ar kūrybingi.

Net ir žinant didelį mokymosi potencialą turinčio vaiko požymius, nėra lengva jį ar jį atpažinti. Kuo vaiko pasiekimai mažesni, tuo mažesnė tikimybė, kad jis bus atpažintas kaip turintis didelį mokymosi potencialą.

Mokytojų nominacijos paremtos vaiko stebėjimu klasėje ir už klasės ribų, todėl mokytoja (-as) turi būti bent pusę metų mokęs klasę ir gerai pažinoti kiekvieną klasės vaiką.

Mokykliniai pažymiai ar jų atitikmuo nėra tikslus didelio mokymosi potencialo matas.

Intelektinių gebėjimų įvertinimui turėtų būti naudojami tik patikimi, validūs ir nešališki testai.

Savo gebėjimų nerealizuojantys mokiniai turėtų būti vertinami individualiai, siekiant nustatyti gebėjimų nerealizavimo priežastis ir numatyti reikiamą pagalbą.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimas ir įvertinimas atliekamas tik tam, kad būtų nustatytos vaiko stipriosios pusės (galios) ir pagal tai nustatyta ugdymo forma bei turinys.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo įgyvendinimas grindžiamas šiais principais:

Prieinamumo

Visiems didelį mokymosi potencialą turintiems vaikams nepriklausomai nuo jų socialinės padėties, gyvenamosios vietos, mokyklos tipo, amžiaus, lyties, kalbinės aplinkos sudaromos sąlygos gauti jų poreikius atitinkantį ugdymą.

Kokybės užtikrinimo

Didelį mokymosi potencialą turintiems mokiniams turi būti siūlomos kitokios ugdymo galimybės, nei įprastos mokymo programos ir mokymo praktika. Šie mokiniai nėra vienalytė grupė su vienodais mokymosi poreikiais, todėl „vienas visiems“ metodas negali būti taikomas, o siūlomos programos turi skirtis priklausomai nuo mokinių gebėjimų ir interesų.

Paslaugų tęstinumo

Didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų paieška, atpažinimas ir ugdymas sudaro vientisą interaktyvią seką. Vaikui pereinant iš klasės į klasę ar keičiant ugdymo įstaigą užtikrinamas didelio mokymosi potencialo ugdymo tęstinumas.

Atsakomybės ir kompetencijos

Didelį mokymosi potencialą turinčius vaikus ugdo mokytojai, turintys kompetencijų ugdyti šiuos mokinius, o švietimo paslaugas teikia tinkamą kvalifikaciją turintys švietimo pagalbos specialistai.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo turinys turėtų būti:

- sudėtingesnis nei bendrosios ugdymo programos, keliantis iššūkių, viršijantis įprastą mokymo programą – „gilesnis gyliu ir platesnis pločiu“, integruojantis skirtingų sričių žinias, reikalaujantis problemų sprendimo, kūrybinio, kritinio mąstymo;
- ugdantis tyrinėjimo, savarankiško mokymosi (planavimo, šaltinių organizavimo ir naudojimo, laiko organizavimo, sprendimo priėmimo ir į(si)vertinimo), žodinės, raštinės ir vizualinės komunikacijos įgūdžių;

atliepiantis jų interesus ir poreikius;

naudojant daugialypius išteklius.

Mokykla turi sudaryti sąlygas didelį mokymosi potencialą turinčio vaiko asmenybės lavinimui – ugdyti moralines savybes ir vertybes, atsparumą ir atkaklumą, empatiją ir bendruomeniškumą, kultūrinį ir pilietinį tapatumą, siekti jų visapusiško lavinimo. Daugelio didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ne tik kognityvinė, bet ir socialinė bei emocinė raida yra spartesnė nei bendraamžių. Todėl mokymasis vien su bendraamžiais savo klasėje gali nepatenkinti visų šių vaikų socialinių ir emocinių poreikių. Viena iš išiečių – bent kai kurioms veikloms, projektams suburti skirtingų klasių didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius. Svarbu ugdyti kompetenciją sprendimus priimti teisingai, remiantis faktais, kruopščiais apmąstymais ir atsižvelgiant į skirtingas perspektyvas. Į dalyko turinį turi būti įtrauktos diskusijos ir bendras darbas, taip pat idėjos, kuriomis galima prisidėti sprendžiant aktualias mokyklos, bendruomenės, šalies ir pasaulio problemas. Šiems vaikams skirtos programos turi derėti su išsilavinimo standartais, jose turėtų būti eliminuojamas kartojimas (nes šių vaikų mokymosi tempas yra labai spartus), ribojamas jau susiformavusių įgūdžių lavinimas. Kartu svarbu įvertinti, ar greitas mokymas(is) nepalieka žinių ir įgūdžių spragų.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo integravimas į bendrą mokyklos ugdymą galimas skirtingais būdais: klasių komplektavimas pagal mokinių gebėjimus, mobilios mokinių grupės ar užsiėmimai kitų mokytojų (dėstytojų) klasėse (auditorijose), ugdymo spartinimas, diferencijavimas, turtinimas, sutankintos ir individualios programos.

Iš pirmo žvilgsnio klasių komplektavimas pagal mokinių gebėjimus gali pasirodyti patraukli perspektyva dėl paprastesnio ugdymo organizavimo, tačiau reikia įvertinti ir galimus sunkumus: didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų mokymosi galimybės yra skirtingos, todėl net ir tokioje klasėje mokiniai mokysis skirtingu tempu, visų tokios klasės vaikų interesai ir stipriosios pusės bus labai nevienodos, todėl „viena programa visiems“ gali netikti, be to, šiems vaikams, kaip ir bet kuriam kitam, reikia išmokti mokytis ir atlikti bendrus projektus su skirtingų gebėjimų bendraklasiais. Mobilios mokinių grupės ar užsiėmimai kitų mokytojų klasėse – toks ugdymo organizavimas, kai bendrųjų ugdymo programų reikalavimus įvykdžiusiems mokiniams sudaromos sąlygos individualias ar grupines užduotis, viršijančias BU programas, atlikti kitose aplinkose (muziejuose, laboratorijose, bibliotekose ir t. t.) ar dalyvauti kitų mokytojų (pvz., aukštesniųjų klasių) pamokose ar universitetų dėstytojų paskaitose ir kituose užsiėmimuose. Ugdymo spartinimas taikomas tada, kai mokinys anksčiau nei jo / jos bendraamžiai pradeda formalųjį mokymąsi arba „peršoka“ klases. Mokymo programa gali būti sutankinta: koreguojama taip, kad mokinio mokymasis apimtų mažiau įvadinės ar kartojamos medžiagos, rutininių užduočių, pvz., toks mokinys trejų metų kursą gali

baigti per dvejus metus. Į didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo turinį rekomenduojama įtraukti šiems mokiniams skirtus specialiuosius modulius, kurie pagilina, praplečia, pakeičia arba papildo mokymąsi už standartinės mokymo programos ribų. Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas prasideda nustačius jo potencialą, interesus, motyvaciją, poreikius ir kt. iki kol mokinys baigs mokyklą. Jo / jos mokymui sudaromas individualus ugdymo planas ir mokykloje užtikrinamas jo įgyvendinimas, prireikus įtraukiant papildomus dalykus, mokymosi galimybes kitose institucijose – kolegijose, universitetuose, mokslo tyrimų institute ir pan. Jeigu nėra galimybės tiesiogiai mokytis kitų institucijų siūlomose programose ar moduluose, būtų galima pasinaudoti nuotoline mokymosi forma. Nuotolinis mokymas gali būti taikomas siekiant sudaryti galimybes mokytis tų dalykų, kurie nėra mokomi pagal mokyklos ugdymo planus. Ši mokymo forma gali būti taikoma ir tada, kai programa vykdoma apjungiant kelių klasių didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius. Didelį mokymosi potencialą turintys mokiniai turėtų turėti galimybę dalyvauti neformaliojo ugdymo veiklose, vasaros stovyklose pagal interesus, pasiekimų ir gebėjimų sritis, dalyvauti savivaldybės, šalies ir tarptautinėse olimpiadose ir konkursuose, nepriklausomai nuo savo gyvenamosios vietos ar šeimos socialinio-ekonominio statuso. Jeigu pradinėse klasėse didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas vyksta vaikų nediferencijuojant pagal jų interesus ir galias, tai aukštesniosiose klasėse mokiniai turėtų turėti galimybę ugdytis pagal tokią programą, kuri geriausiai atliepia jų galias. Individualiais atvejais ypač didelį mokymosi potencialą turintys aukštesniųjų (gimnazijos) klasių mokiniai gali būti nukreipti į bendradarbiaujančius universitetus. Čia jiems gali būti pasiūlyta mokytis pagal universitetines programas kartu su studentais arba universiteto dėstytojų parengtas pagilintas programas, skirtas DMP mokiniams. Tokios programos gali būti vykdomos ir nuotoliniu ar sesijiniu būdu.

Nustačius didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių gebėjimų nerealizavimo priežastis, sudaromas individualus pagalbos planas, kur gali prireikti ne tik mokytojų, bet ir švietimo pagalbos specialistų paslaugų. Tik įveikus mokymosi spragas, gebėjimų nerealizuojančius vaikus galima traukti į didelio mokymosi potencialo vaikų veiklas ir programas.

Labai svarbu nustatyti konkrečius programos tikslus, kuriais remiantis priimami mokymo ir mokymo(si) sprendimai. Šie ugdymo tikslai nurodo, kokių išmatuojamų mokinių rezultatų tikimasi įgyvendinant ugdymo programą. Be besimokančiųjų rezultatų dokumentavimo neįmanoma pagrįsti mokinių pažangos ir programos efektyvumo ar argumentuoti jos tobulinimo.

Mokyklai priėmus sprendimą dėl didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo, būtini sprendimai ir dėl mokinių pažangos stebėsenos. Tai reiškia, kad bet kuriai ugdymo programai būtina numatyti kriterijus, kuriais remiantis būtų vertinami mokinių pasiekimai. Jeigu mokiniai mokosi pagal praturtintą bendrojo ugdymo programą, į jų pasiekimų vertinimą turi būti įtraukta šios programos medžiaga. Jei mokiniai pagal

programą dirba mobiliuose grupėse, o ne įprastose pamokose, jie neturėtų atsiskaityti už pamokų, kuriose nedalyvavo, medžiagą. Nustačius mokiniui didelį mokymosi potencialą, suderinamas individualus ugdymo planas ir sudaroma sutartis. Bent kartą per metus su kiekvienu mokiniu rengiamas ugdomasis pokalbis, kurio tikslas – aptarti, kaip vykdomas ugdymo planas ir įgyvendinami sutartyje numatyti tikslai, kokie yra vaiko poreikiai. Šio pokalbio metu susitariama dėl tolesnio mokymosi ir tobulėjimo tikslų. Mokykloje kaupiama informacija apie didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius (tai gali būti DMP mokinio aplankas), jo pažangą. Ši informacija yra svarbi vaikui pereinant visas ugdymo pakopas ir iš dalies gali užtikrinti tokio ugdymo tęstinumą.

Svarbus ne tik individualus mokinių pasiekimų vertinimas, tačiau ir programos veiksmingumas. Ir kuriant, ir vertinant programą, pravartu atsakyti į tokius klausimus:

- Ar didėja vaikų kompetencijos tose srityse, į kurias orientuota programa?
- Ar vykdoma programa atitinka vaikų poreikius?
- Kaip vykdoma programa siejasi su bendrąja programa?
- Ką apie programos veiksmingumą mano visos suinteresuotos pusės – mokytojai, mokyklos administracija, tėvai (globėjai), vaikai?

Programos veiksmingumo įvertinimas negali būti savitikslis – surinkti duomenys turi būti panaudoti programų tobulinimui, išryškintų problemų sprendimui ir pageidaujamų mokinių rezultatų siekimui.

SVARBU

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimas ir įvertinimas atliekamas tik tada, kai mokykla turi aiškų šių vaikų ugdymo planą.

Didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų ugdymo planas – tai ne atskirų užduočių ar veiklų rinkinys, o programa, turinti aiškius tikslus, veiklas, įgytų kompetencijų vertinimo būdus.

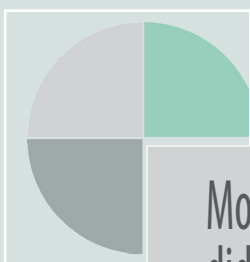
Ugdant didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius, atsižvelgiama į jų interesus ir vystomos jų stipriosios pusės, t. y. ugdymas turi būti orientuotas į mokinio galias.

Būtinai visuminis didelio mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas – negalima ugdyti vien tik akademinės kompetencijas, būtina sudaryti sąlygas ir socialinių, emocinių šių vaikų poreikių tenkinimui.

Net ir sudarius tinkamas sąlygas ir parinkus programą, ne kiekvienas didelį mokymosi potencialą turintis vaikas bus motyvuotas mokytis pagal pasiūlytas programas.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių, besimokančių pagal jiems skirtas programas, pasiekimai turėtų būti reguliariai vertinami ir stebima pažanga.

Reikia nuolat vertinti didelį mokymosi potencialą turintiems vaikams skirtų programų ir priemonių veiksmingumą.

Mokyklos bendruomenės vaidmuo ugdant
didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius

Sprendimas konkrečioje mokykloje ugdyti *DMP* vaikus nėra lengvas, nes tai ilgalaikis įsipareigojimas. Neturėtų būti taip, jog vienais metais didelį mokymosi potencialą turintys vaikai bus ugdomi, o kitais jau nebe, nes nebėra tą darbą dirbančių mokytojų ar sumažėjo finansinės mokyklos galimybės, pasikeitė mokyklos steigėjo, administracijos požiūris į *DMP* vaikus ar dėl kitokių priežasčių. Siekiant išvengti tokios situacijos, sprendimą dėl *DMP* mokinių ugdymo turi priimti visa mokyklos bendruomenė. Į tai turi būti įtraukta mokyklos administracija, mokytojai, švietimo pagalbos specialistai, tėvai. Sprendimas neturėtų būti priimamas skubotai, nes funkcijų pasidalijimas, *DMP* vaikų atpažinimas ir įvertinimas, ugdymo turinio, formų ir tvarkos organizavimas turi būti numatytas iš anksto.

Sprendimo priėmimo dėl *DMP* vaikų ugdymo etape turi būti aiškiai identifikuojamos mokyklos bendruomenės narių funkcijos:

- kas koordinuos *DMP* vaikų sritį mokykloje;
- kas komunikuos apie *DMP* vaikų ugdymą mokykloje su kitais mokytojais, tėvais, mokiniais;
- kas informuos tėvus (globėjus) apie *DMP* vaikų atpažinimo procedūras ir surinks sutikimus iš tėvų (globėjų);
- kas surinks informaciją apie mokytojų poreikius – kvalifikacijos tobulinimą *DMP* mokinių ar savo dalyko srityse, bendradarbiavimą ir kolegų palaikymą, metodines priemones ir paskatinimą.

Tikslingiausia, kad mokykloje *DMP* mokinių srityje dirbtų komanda, kurią sudarytų mokyklos administracijos atstovai, *DMP* vaikus ugdančios mokytojos ir psichologai. Ši komanda turi turėti pakankamą kompetenciją *DMP* vaikų atpažinimo, jų gebėjimų realizavimo, kryptingumo įvertinimo, psichologinio konsultavimo dėl galimų sunkumų srityse. Taip pat turėti žinių ir ugdymo srityje, nes būtų atsakinga už mokinių atpažinimo ir įvertinimo proceso organizavimą, mokinių raidos ir pasiekimų pažangos stebėseną, programos planavimą ugdymo organizavimą, programos peržiūrą ir jos veiksmingumo įvertinimą, komunikacijos mokyklos viduje ir išorėje užtikrinimą, personalo profesinę raidą *DMP* vaikų srityje.

DMP mokinių ugdymo komandos sprendimai turės įtakos visai mokyklos bendruomenei, todėl svarbu, kad visi prisidėtų prie *DMP* mokinių potencialo realizavimo.

Pokyčių nelemiantys mokyklos bendruomenės sprendimai	Pokyčius lemiantys mokyklos bendruomenės sprendimai
Pavienės mokytojų iniciatyvos	Nuoseklus didelį mokymosi potencialą turinčių vaikų atpažinimas ir jų ugdymas
Trumpalaikės programos	Ugdymo tęstinumas, iki vaikas baigs mokyklą
Sprendimo atsakomybės perdavimas tėvams	Tėvų įtraukimas ir motyvavimas
Darbas tik su realizuojančiais ir motyvuotais vaikais	Pagalbos planas (ne)realizuojantiems gebėjimų vaikams

SVARBU

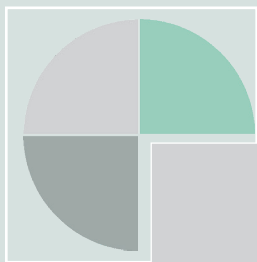
Mokykloje turi būti priimtas sprendimas, kurie mokytojai dirbs *DMP* vaikų programoje, nes ne kiekvienas mokytojas turi motyvacijos ir kompetencijų dirbti su *DMP* vaikais.

Tiek dirbantys *DMP* vaikų programoje, tiek ir joje nedirbantys mokytojai turi būti vienodai vertinami ir visiems vienodai teikiama bendruomenės parama.

Mokyklos bendruomenė turi dėti visas pastangas, kad neatsirastų priešprieša tarp identifikuotų *DMP* mokinių ir nepakliuvusių į *DMP* mokinių programas.

Specialistų rengimas ir kvalifikacijos tobulinimas

Nors visuomenė po truputį pradeda pripažinti, kad didelį mokymosi potencialą turintys mokiniai šalies raidai turės ypatingą reikšmę, tačiau pedagogai ir švietimo pagalbos specialistai gauna per mažai žinių apie didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymą. Kita vertus, net ir švietimo bendruomenėje dar labai gajus mitas, kad šie mokiniai gali savarankiškai įveikti jiems kylančius iššūkius. Tačiau tai klaidingas įsitikinimas. Didelį mokymosi potencialą turintys mokiniai turi unikalių mokymosi poreikių, kuriuos mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai turėtų ne tik atpažinti, bet ir atliepti. Švietimo bendruomenės nariai turėtų žinoti kognityvinius, socialinius, emocinius didelio mokymosi potencialo mokinių ypatumus, jų raidos savitumą, žinoti ir gebėti identifikuoti šiuos mokinius ir, žinoma, taikyti pačias tinkamiausias ugdymo strategijas. Ypač svarbu, kad specialistai būtų pasirengę padėti ne tik tiems vaikams, kurie demonstruoja pasiekimus, bet ir tiems, kurie savo gebėjimų nerealizuoja, turi dvigubą išskirtinumą (didelį mokymosi potencialą ir negalią ar sutrikimą), gyvena nepalankiose socialinėse, ekonominėse, kultūrinėse sąlygose.

Visi mokytojai, švietimo pagalbos specialistai žinias apie didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius turėtų įgyti aukštojoje mokykloje, tačiau tuo neapsiriboti. Pedagogų rengimo programose svarbu numatyti minimalų kreditų (valandų) skaičių, kuris būtų skirtas didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių sričiai. Bent minimalios žinios apie didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių sampratą, atpažinimą, ugdymą ir konsultavimą yra reikalingos kiekvienam mokytojui ir švietimo pagalbos specialistui, todėl jos turi būti integruotos į privalomus programų modulius. Tuo tarpu gilesnės ir specifiskesnės žinios būtų įgyjamos pasirenkamuose programų dalykuose.

Pagal Pedagogų rengimo reglamentą pedagogo profesinis augimas tęsiasi visą aktyvios pedagoginės veiklos laikotarpį, gilinant ir plėtojant profesines kompetencijas. Baziniuose kvalifikacijos tobulinimo kursuose apie didelį mokymosi potencialą turinčius mokinius turėtų dalyvauti ne tik mokytojai, administracijos atstovai, bet ir švietimo įstaigoje dirbantys švietimo pagalbos specialistai ir kiti bendruomenės nariai, susiduriantys su didelį mokymosi potencialą turinčiais mokiniais. Specializuoti kvalifikacijos kursai būtini tiesiogiai *DMP* vaikų ugdymo programose dalyvaujantiems pedagogams ir specialistams. Kvalifikacijos tobulinimo programos turinio apimtis ir tipas gali skirtis priklausomai nuo pedagogo vaidmens ugdant *DMP* mokinius. Kvalifikacijos tobulinimo programos turi būti grindžiamos geriausia praktika ir moksliniais tyrimais. Programose svarbu išlaikyti visybiskumą – suprasti *DMP* vaikų įvairovę, atpažinti jų akademinis, socialinius ir emocinius poreikius, identifikavimo metodus ir skirtingus ugdymo modelius. Taip pat labai svarbu, kad su *DMP* vaikais dirbantys mokytojai atnaujintų ir gilintų savo dėstomo dalyko žinias. Su *DMP* dirbančių mokytojų ir specialistų kvalifikacijos tobulinimas

šioje srityje turi būti nuolatinis ir neapsiriboti tik profesijos įgijimo metu ar baziniuose kursuose įgytomis žiniomis. Profesinis pasirengimas ugdyti *DMP* mokinius turėtų būti įtrauktas į valstybės, savivaldos ir mokyklos švietimo politiką. Pasirengimo ugdyti *DMP* vaikus programos turėtų parengti pedagogus, kurie veiksmingai skatintų šiuos mokinius ir jiems reikalingų paslaugų teikimą.

Visiems mokytojams reikalingos bazinės žinios ir įgūdžiai apie *DMP* vaikus ir jų ugdymą, nes *DMP* vaikai lanko paprastų mokyklų paprastas klases.

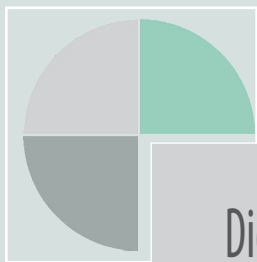
Mokyklos bendruomenei nusprendus pradėti ugdyti *DMP* vaikus, kvalifikacijos tobulinimo *DMP* vaikų ugdymo srityje kursuose turėtų dalyvauti mokyklos komanda, bet ne pavieniai mokytojai. Komandą turėtų sudaryti administracijos atstovai, švietimo pagalbos specialistai ir mokytojai.

Ne visi mokytojai nori ir / ar turi kompetencijų ugdyti gabius vaikus.

***DMP* vaikų ugdymas – ilgalaikis visos mokyklos įsipareigojimas, reikalaujantis didelių organizacinių sprendimų, todėl mokyklų vadovams reikalingos kompetencijos *DMP* vaikų ugdymo ir jo organizavimo srityje.**

Dalyvavimas vietinėse, nacionalinėse ir tarptautinėse konferencijose būtina ir veiksminga kvalifikacijos tobulinimo forma.

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių politika

Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymas turi tapti ilgalaikė švietimo politikos dalimi, jis turi būti glaudžiai susijęs su bendraisiais švietimo politikos principais, atspindinčiais švietimo vertybes. Siekiant užtikrinti didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių ugdymo tvarumą, būtinas planavimas kiekviename švietimo sistemos lygmenyje, kurį koordinuotų viena institucija. Koordinuojančios institucijos funkcijos būtų formuoti *DMP* vaikų švietimo politiką, rengti strateginius planus ir koordinuoti veiksmus, planuojant *DMP* vaikų atpažinimą, ugdymą, specialistų kvalifikacijos tobulinimą, mokslinius tyrimus, įvairių švietimo institucijų bendradarbiavimą ir visuomenės švietimą.

Tvaramam *DMP* vaikų ugdymo užtikrinimui nepakanka mokyklos bendruomenės apsisprendimo, kelių mokytojų iniciatyvos mokykloje, *DMP* vaikų atpažinimo ir ugdymo sistemos, jei švietimo politikai ir visuomenė nesupras, jog šie vaikai yra šalies turtas ir kiekvienas vaikas nusipelno kasdien mokykloje išmokti ko nors naujo.

SVARBU

Būtina pozityvi visuomenės nuostata į *DMP* vaikus, jų ugdymą jiems skirtomis programomis ir į valstybės poziciją remti *DMP* vaikų sritį.

***DMP* vaikų ugdymo tvarumas reiškiamas keliais lygmenimis: individualiai – *DMP* vaikas jo poreikius atitinkantį ugdymą turi gauti nuo jo atpažinimo pradžios iki mokyklos baigimo, mokyklos lygmeniu – vaiko didelio mokymosi potencialo atpažinimas neįmanomas be tolesnio ugdymo plano numatymo, švietimo sistemos – didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių politikos ir finansavimo tęstinumo.**

Būtinai moksliniai tyrimai apie *DMP* vaikus, jų atpažinimą, ugdymą, sukurtų programų, metodų efektyvumą ir šių tyrimų rezultatų diegimas į praktiką.

PASTABOS

Baltoji knyga. Didelį mokymosi potencialą turinčių mokinių atpažinimo ir ugdymo vadovas

2023-03-31. Tiražas 500 egz.

Išleido Nacionalinė švietimo agentūra, K. Kalinausko g.7, 03107 Vilnius

Spausdino UAB „Vitaė Litera“, Savanorių pr. 137, 44146 Kaunas

Elektroninį leidinio variantą galima rasti interneto svetainėje www.nsa.smm.lt

